

ДРАМАТИЗМ АКСІОЛОГІЧНОГО ВИМІРУ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті на основі аналізу творчого доробку В.О.Сухомлинського висвітлено драматизм аксіологічного виміру його педагогічної спадщини.

The article illustrates dramatic character of axiological dimension of Sukhomlinsky pedagogical heritage on the basis of his works.

Кожній людині і суспільству у цілому притаманна потреба у системі загальноновизнаних світоглядних і духовно-етичних орієнтирів, до яких відносяться ідеали і цінності. Така система покликана пов'язувати індивіда з соціумом, надавати смислу людському буттю. Зміни у спрямуванні ключових ціннісних векторів відбуваються у тісному зв'язку з загальним розвитком соціуму, його культури, а отже визначають ціннісні трансформації в освіті і вихованні. Адекватна вимогам і потребам певного історичного часу соціалізація підростаючого покоління не може здійснюватися поза цілком конкретною системою ціннісних і духовних орієнтирів суспільства.

В останні десятиліття в українській освіті активно провадиться процес “демонополізації системи цінностей як основи демократизації виховання, надання йому цивілізованого, гуманістичного спрямування” [1: 21]. Цей процес можна схарактеризувати як повернення до пріоритету загальнолюдських цінностей. Однак сьогоднішнім освітянам не можна забувати про те, що вже у 60-ті роки минулого століття, у пору, коли безроздільно панували ідеологічні догми, що визначали непорушні ціннісні критерії буття радянського суспільства, український педагог-мислитель Василь Сухомлинський, директор школи зі степового села Павлиш, підняв свій голос проти знеособлення і обездуховнення важливої справи виховання дітей, проти обмеження системи цінностей класово-комуністичними інтересами. Він виступив з обґрунтованим, вистражданим у ході педагогічного пошуку, закликом до зміни освітньо-виховних цінностей і перенесення акцентів з педагогіки колективу на особистісно орієнтовану педагогіку. Хоча його думки стосувалися галузі освіти і виховання юні, у них виразно простежувалася внутрішня незгода з сучасним йому становищем у житті суспільства. Прагнучи, як справжній прихильник створення справедливої комуністичної спільності людей, досягнення комуністичного ідеалу в умовах радянських реалій, він водночас не міг миритися з доведеною до певного абсолюту орієнтацією на деяку усереднену істоту-особистість, головним призначення якої проголошувалася соціальна чеснота – бути достойним членом колективу.

Сучасний український вчений-філософ А.Гордієнко, досліджуючи ретроспективу осмислення ціннісних орієнтацій у західноєвропейській соціально-філософській думці ХХ ст., дійшов висновку, що провідним мотивом філософських роздумів європейських інтелектуалів першої величини – М.Вебера, Ф.Швейцера, О.Шпенглера, М. Гайдеггера, Ж.-П. Сартра, А. Камю, А.Дж. Тойнбі, К. Ясперс – було визнання аксіологічного драматизму як найхарактернішої ознаки цього століття. Розмаїті роздуми щодо суспільства й особи, життя і культури у зазначений бурхливий історичний період на думку вітчизняного дослідника подібні в одному – “у своїй стривоженості за стан і спрямування духовних зусиль людськості” [3: 9].

Приймаючи зазначену характеризуючу особливість доби, додамо, що до переліку імен видатних мислителів ХХ ст., занепокоєних спрямованістю світоглядних орієнтацій у контексті генерування духовно-освітніх розмислів, необхідно додати й ім'я Василя Олександровича Сухомлинського.

Звертаючись до питання ролі В.Сухомлинського в історії визначення і оновлення вітчизняної виховної парадигми другої половини ХХ ст., надзвичайно корисно

проаналізувати і з сучасних позицій осмислити його новаторську позицію щодо обґрунтування системи освітньо-виховних цінностей, якою він заклав підвалини для запровадження ґрунтовних змін не лише в педагогіці, а й у житті тогочасного радянського соціуму. Суттєвим дороговказом на шляху досягнення глибинних (часом – прихованих за кількома пластами міркувань) ідей педагога та що найголовніше – їх суттєво важливих смислових нюансів, які уточнюють і роблять опуклими проголошені ним виховні істини, вважаємо книжку “Этюды о В.А.Сухомлинском. Педагогические апокрифы.” (2008). У ній закумульовано листування (60-х років) видатного Учителя з колегами, однодумцями та ідейними опонентами, спричинене гострою, ідеологічно забарвленою дискусією з приводу обговорення питань співвідношення у вихованні ролі колективу та особистості, значення емоційно-ціннісного компоненту у педагогічному процесі, а головне – спроби педагога визначити нові ціннісні вектори в тогочасній радянській педагогіці. Листи і публічні відгуки у книзі чергуються з розділами тієї праці Василя Олександровича, яка й викликала болісну для нього полеміку, що не вщухала і по його смерті – йдеться про “Этюды о коммунистическом воспитании” (1967). Доречно сказати, що це фактично перше книжне видання зазначеної праці, яка у 1967р. публікувалася лише окремими розділами у семи номерах радянського часопису “Народное образование”.

У книжці “Этюды о В.А.Сухомлинском. Педагогические апокрифы” також уміщено кілька архівних (архів родини педагога), не редагованих, без цензурних купюр рукописів статей видатного вченого і учителя, які розкривають і уточнюють його суспільно-педагогічну концепцію. Суттєвим доповненням для зрозуміння змісту й історичного контексту згаданої педагогічної дискусії, для усвідомлення величі Людини, яка продемонструвала своє безкомпромісне ставлення до усталених, здавалося б ідеологічно непорушних педагогічних канонів, є й включені до видання статті-міркування з приводу ідей В.Сухомлинського представників різних гуманітарних галузей – письменників, журналістів, учителів, викладачів вишів, опубліковані протягом майже 40 років. Укладачем видання, автором переднього слова, післямови, коментарів і передмов до розділів книжки стала донька видатного педагога, український вчений у галузі історії педагогіки, академік АПН України Ольга Сухомлинська.

Важливо зазначити, що книжка “Этюды о В.А.Сухомлинском. Педагогические апокрифы” відзначається оригінальною, багаторівневою структурою, яка в купі з головною цінністю її змісту – автентичними працями В.Сухомлинського, документальними і архівними матеріалами, численними інформативно-розлогими поясненнями сприяє зануренню у педагогічну лабораторію українського педагога, у світ його думок, допомагає відчутти подих епохи і биття сердець тодішніх і нинішніх учасників обговорення проблеми пріоритетів і цінностей виховання молоді. До того ж у виданні вміщено повні (автентичні) і відредаговані (та з купюрами) варіанти статей педагога, ознайомлення з якими дає точніше уявлення про реальну позицію В.Сухомлинського, про те, що у його творах викреслювалося і доопрацьовувалося “добою”, про те, які політико-ідеологічні причини сприяли обмеженню злету його творчих думок, але все ж не змогли цей злет припинити.

Представлені у відповідності до перебігу подій, пов’язаних з педагогічною дискусією (1967-2000-ті роки), матеріали книжки, на наш погляд, всебічно і неупереджено відображають складну боротьбу ідей, змагання творчості і консервативно-конформістського підходу. Ще одним здобутком видання вважаємо створення панорамної картини трансформації освітньо-виховної парадигми колективного виховання і зародження конфігурації нової парадигми – особистісно орієнтованої педагогіки.

Відомо, що політична система СРСР визнавала і звеличувала Учителя з українського села як непересічного педагога доти, поки він не вийшов на рівень обґрунтування необхідності зміни ціннісних орієнтацій у вихованні, що панували в ту історичну добу. І хоча Василь Олександрович відстоював свою позицію, залишаючись вірним ідеалам комуністичного прийдешнього, йому не вибачили “замах” на основи радянської педагогічної ідеології чи бодай сумніви у її абсолютній доцільності. Саме на захист комуністичних

цінностей підняли свій голос ті коментатори ідей В.Сухомлинського, які не приймали проголошеного ним пріоритету гуманістичних цінностей, тобто загальнолюдських, які опоненти називали “абстрактними”. І хоча Василь Олександрович і теоретично, і прикладами з успішного педагогічного досвіду обґрунтовував необхідність перенести увагу на ширше застосування індивідуальних засоби впливу на конкретну особистість з урахуванням саме її притаманних особливостей, не всі захотіли його почути і зрозуміти. У цьому сенсі наведемо влучний вислів українського філософа С.Кримського, який досліджуючи проблему духовності, зауважив: “... загальнолюдські цінності стають такими не внаслідок звертання до середньоузгоджених предикатів людських спільнот, а через збагачення їх ідеєю особистості” [2: 22].

На наш погляд, у праці “Этюды о коммунистическом воспитании” В.Сухомлинський найбільш повно сформулював своє бачення шляхів переорієнтації радянського виховання у русло дійсно гуманного підходу до соціалізації дитини, оприлюднив своєрідний погляд на систему ціннісних орієнтирів та вимірів. Користуючись зібраними у книжці “Этюды о В.А.Сухомлинском. Педагогические апокрифы” матеріалами, спробуємо лише на їх основі, як квінтесенції задумів видатного педагога, розкрити відстоювану ним систему освітньо-виховних цінностей.

У найзагальнішому вигляді сукупність цінностей поділяємо на головні групи – цінності-цілі (термінальні) і цінності-засоби (інструментальні) (за В.Ядовим [4]). Зі статей В.Сухомлинського, з його листів і текстів “Этюдів” викристалізується висновок про те, що для педагога термінальною цінністю або цінністю-метою безперечно була *людина-особистість*, а термінальною якістю особистості проголошувалося широке, інтегроване поняття *людяності*.

Визнаючи практичну доцільність так званої “парної педагогіки”, що у той час офіційно була зведена нанівець, Василь Олександрович прагнув відстояти її право на життя, бо на його думку, саме так побудований виховний вплив на особистість дитини набував все більшої ваги, і у цьому педагог убачав і визначав тенденцію розвитку життя у соціалістичному суспільстві. Так у неопублікованому рукописі “Наша добрая семья (Записки пионервожатого)”, зміст якого перегукується з ідеями, висловленими у В.Сухомлинським у працях “Сердце отдаю детям” і “Этюды о коммунистическом воспитании”, він стверджував: “Мистецтво індивідуального впливу на людину набуває з кожним роком все більшої ролі. ... все ширшим стає той особистий духовний світ людини, в який ніхто не має права втручатися, тим більше колектив” [7: 32]. Продовжуючи свою думку, павлівський Учитель ясно і чітко наголосив, що “першою і найголовнішою метою комуністичного виховання є Людина – її всебічний розвиток, ясний розум, високі ідеали, чисте, благородне серце, золоті руки, її особисте щастя” [Там само, с.32].

У цьому педагогічному кредо, що відображає здавалося б цілком умотивований і конкретизований перелік тих характеристик, які мали б бути притаманними Справжній Людині за В.Сухомлинським, кредо, що повністю узгоджується з канонічними універсальними загальнолюдськими цінностями, фактично всі позиції викликали незгоду і критику захисників засад комуністичного виховання. Людина, виокремлена з контексту колективу, а тим більше розглядувана у позакласовому вимірі, як *особистість*, не сприймалася як суспільна цінність [Там само, с.78].

Гострої інвективи зазнала і визначена В.Сухомлинським термінальна якість особистості – *людяність*, для схарактеризування якої опоненти дібрали епітети “туманне поняття”, “міфічна, безкласова” [Там само, с.77], у той час як Василь Олександрович тлумачив її у значенні “міцного морального стрижня” [Там само, с. 38], що мав становити основу людини комуністичного суспільства.

Серед цінностей-засобів, представлених у працях педагога, найбільш інтегрованими вважаємо поняття *духовність* і *творчість*.

Існують різні підходи до розкриття багатогранного поняття духовності. До сукупності його характеристик належать наступні аспекти:

- родова характеристика людини як специфічна здатність до ціннісно-сміслового усвідомлення світу;
- особистісна характеристика окремого індивіда;
- нормативний ідеал духовності (у межах нормативної модальності), який не є сталим, має конкретно-історичний і соціокультурний характер;
- якісна характеристика певного соціуму в цілому.

Аналіз спадщини В.Сухомлинського дає підстави стверджувати, що він розглядав категорію духовності фактично у трьох вимірах: як родову характеристику людини, як особистісну характеристику конкретного індивіда і як нормативний морально-етичний ідеал. Отже учений-педагог відобразив багатовимірність цієї ціннісної категорії, що окреслює специфіку людського способу буття у світі. Він трактує духовність особистості як її ціннісно-сміслову форму, що визначає змістову наповненість людини і утворює засади її мотиваційної сфери, тобто духовність виступає уособленим, складним, індивідуальним аналогом реального світу.

Принципово важливим аспектом розуміння В.Сухомлинським системи цінностей є тлумачення її як необхідного засобу життєвої орієнтації людини, тобто здатності особистості розрізняти, засвоювати, виробляти і нарешті інтегрувати цінності. Цим умотивовується “специфічно людська здатність ціннісно-сміслового ставлення до світу” [5: 44], відображена у міркуваннях педагога.

Іншим значущим відтінком аксіологічного вибору В.Сухомлинського вважаємо акцентування уваги на тому, що ставлення людини до життя визначається смислом, який може бути досягнутим не тільки розумом, а й усіма глибинами людського духу, насамперед через почуттєво-емоційну сферу. Не применшуючи значення інтелектуального зростання школярів, важливості їхнього розумового розвитку, Василь Олександрович першим у радянській педагогіці переніс акцент з пріоритету успішності навчання учнів на пріоритет творення їхнього духовного світу: "... мораль, етику взяв за основу духовного життя дитини, інтелектуальний, фізичний розвиток, трудове й естетичне виховання поставив у пряму залежність від ціннісних орієнтацій, ціннісного світосприйняття, як корінь духовності взагалі. Він проголосив найвищою цінністю виховання дитини, її унікальність та неповторність, побудував усю навчально-виховну роботу на емоційно-моральних, естетичних імперативах та цінностях, виступив за авторитет учителя, а не за його авторитарність, увів у педагогічну науку і шкільну практику такі цінності, як совість, сором, любов, терпимість, співчуття, співпереживання, повага, шана, обов'язок, свобода тощо" [6: 7].

У своїх роздумах про виховання Василь Олександрович зміг вийти з тенет панівної матеріалістичної доктрини і піднятися до вершини більш універсального тлумачення смислу буття людини – до визнання невичерпності людського світу. Дійшовши висновку, що наука у своїх можливостях не всесильна, і що людське існування значно багатше у реальних виявах, ніж їх раціональна реконструкція, Василь Олександрович писав: “Чим значніше місце у житті людини займає інтелект, ... тим важливіше для його всебічного розвитку *культура почуттів*. ...Емоційне безкультур'я освіченої людини – таке саме зло, як й інтелектуальне невігластво“ [7: 42].

Почуттєво-ціннісний підхід В.Сухомлинського до визначення основ виховання був новаторським і не узгоджувався з генеральним напрямом розвитку радянської педагогіки, де пріоритет надавався інтелектуальній складовій навчально-виховного процесу. У статті “Годы отрочества – второе рождение“ (1966), яку донька вченого О.Сухомлинська характеризує як працю зрілого педагога, є такі міркування: “Найвищим двигуном людської поведінки є переконаність – “цар у голові“, збагачена досвідом і моральними цінностями. Однак все це оволодіває свідомістю вихованця лише тоді, коли крім розуміння добра і зла, крім логічного аналізу – що добре і що погано, у душі живе почуття, переживання добра і зла. “Цар у голові“ стає могутнім керманічем лише у тому випадку, якщо, спілкуючись з людьми, відчуваючи себе активним учасником людських стосунків, людина переживає добро і зло,

хороше і погане поза своєю особою, як хороше і погане у самому собі“ [Там само, с. 26]. Тому, розкриваючи і конкретизуючи прояви духовності, педагог привертав увагу освітян до необхідності "розвитку, ствердження, облагороджування голосу совісті" у вихованців, до важливості формування у дитячому віці якості бути чесним на одинці, що стане "моральним зарядом духовної чистоти, душевної тонкості, порядності, моральної чистоти на все життя".

На думку вчених доби постмодерну, у науково-раціоналістичній світоглядній системі координат людського існування, започаткованій Р.Декартом, під поступову руйнацію підпало поняття "величини почуттєвих розмірів", водночас поволі відбувалася абсолютизація інтелектуальної сфери і діяльності. У ХХ ст. стався піковий прояв впливу свідомісно-раціоналізованої цивілізації на устрій внутрішнього світу людини. Згенеровані у душі принципів такої цивілізації світоглядні категорії "сила" (Р.Декарт), "воля" (А.Шопенгауер), "воля до влади" (Ф.Ніцше) стали у 20-40-х роках ХХ ст. засадничими для соціально-філософських концепцій і політичного досвіду багатьох європейських країн, зокрема Італії, Німеччини, Іспанії, СРСР [3: 33]. Тоді ж склалися умови, за яких науку – одну з найвищих людських цінностей – призвичаїлися підпорядковувати ідеологічно, політично або фінансово. Вже після Другої світової війни західні науковці почали констатувати і обґрунтовувати явища кризового стану людського суспільства – девальвація ціннісних орієнтирів, тотальне відчуження, моральна глухота, крах ідеалів. У той час в СРСР офіційно стверджувалося, що антропологічна криза – це явище, характерне для капіталістичних країн, а держави соціалістичного табору не переживають подібні проблеми. Як показало життя, втрата життєсмишлів, обездуховлення не оминули і їх.

Саме тоді, у період загального захоплення у вихованні молоді колективними впливами і заорганізованими масовими заходами, В.Сухомлинський відчув і усвідомив, що персональна духовність як феномен життя не обов'язково надає людині здатності стверджуватися у колективі через інтеріоризацію лише позитивних цінностей. Залежно від того, у коло тяжіння або впливу яких цінностей потрапляє людина, і формується її особиста духовна структура, тобто духовність у цьому аспекті постає для індивіда у значенні зовнішньої формуючої сили, і "вплив колективу на душу особистості у певних умовах має бути обмеженим, бо його сильне (грубе) доторкання до світу думок і почуттів здатне не лише принизити людську гідність вихованця, а й притупити його емоційну чутливість, зробити грубішою натуру, ... виховати товстошкірість, яка призводить до емоційного невігластва" [7: 43].

Аналізуючи думки В.Сухомлинського щодо багаторівневого за змістом поняття духовності дозволимо собі зробити висновок про те, що педагог фактично ототожнював це поняття з категорією щастя у сенсі розгляду їх як ціннісних вершин особистісного мікрокосму людини. Всупереч усталеному курсу на колективне щастя педагог обстоював своє переконання – щастя колективу не можливе, якщо не буде щасливою кожна людина, "а особисте щастя – це річ виключно складна, створюється не лише у колективі. Багатство індивідуального світу, повнота особистого духовного життя, розкриття, розквіт здібностей, таланту, покликання, особистий успіх у творчій праці, задоволення невичерпної потреби людини в людині, любов, дружба, повторення себе в дітях – ось що таке особисте щастя... " [Там само, с.72]. У порівнянні з проголошуваним у 60-ті роки офіційною педагогікою актуальним питанням всебічного дослідження теорії колективу, Василь Олександрович робив акцент на необхідності вивчати духовний світ особистості і духовне багатство колективу. Враховуючи процеси, що вже зароджувалися у суспільному житті суспільства і сприяли розвитку духовного життя особистості, у неопублікованій статті "Не топтатися на місці!" педагог з десяти висунутих провідних завдань теорії педагогіки шість пов'язав безпосередньо з проблемами особистості і одухотворення колективного життя.

У логічному зв'язку з проблемою одухотворення усіх ланок навчально-виховного процесу у спадщині В.Сухомлинського постає ціннісна категорія *творчості*, яка виступає формою збереження і відтворення "людських смислів, що утворюють матерію культури". Зазначена категорія у міркуваннях педагога тісно переплетена з поняттям *праці* як ключовим

чинником соціогенезу і водночас незамінним засобом самовираження і самоствердження особистості, реалізації її інтелектуального і творчого потенціалу. В одному з висновків до твору "Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості", де В.Сухомлинський не лише узагальнив, а й далі розвинув свої погляди на шляхи забезпечення розвитку дитини, говориться: "Гармонія суспільного розвитку немислима без розквіту сил, здібностей, обдарувань кожної людини, неможлива без її щастя. ... людина, яку школа не зуміла виховати, в якій в шкільні роки не сформувалися трудові нахили та інтереси, не розкрилися творчі сили й здібності, яка не знайшла себе, не визначила свого місця в суспільстві, стає особисто нещасливою, а кожний нещасливий – це лихо суспільства".

Широко трактуючи призначення трудового виховання і як практичної підготовки молоді до дорослого життя, і як найважливішого елементу морального, інтелектуального, естетичного, фізичного виховання, В.Сухомлинський наголошував, що праця – це частина духовного життя людини. Всі його роздуми щодо цінності праці зосереджені на прагненні її одухотворення, поцінування як джерела високого морального натхнення, духовного збагачення особистості, як способу розкриття і розвитку її здібностей і талантів. Особливість трактування В.Сухомлинським діяльнісного підходу у вихованні полягала у перенесенні центру ваги на духовно-креативне спрямування праці у контексті особистісного, духовного зростання підростаючої людини, інакше кажучи – на одухотворення трудового процесу. Актуалізуючи одвічні традиції народної педагогіки, яка не боїться того, що праця втомлює, бо знає, що праця неможлива без поту й мозолів, ...знає чарівну силу праці, що робить людське серце чуйним, ніжним, Василь Олександрович стверджував, що саме "завдяки праці людина стає здатною пізнавати навколишній світ серцем".

Поділяючи переконання, що суть наукового пошуку полягає у виході за межі існуючого стереотипу або норми міркування й дії, наголосимо, що новаторський внесок В.Сухомлинського у вітчизняну педагогіку полягає у зламі практики слідування педагогічним авторитетам, в оновленні ціннісних векторів розвитку підростаючого покоління, у розробці конкретних шляхів творчої самореалізації кожної особистості, що у сукупності і забезпечило педагогу світове визнання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Боришевський М.Й. Духовні цінності як детермінанта громадянського виховання особистості // Цінності освіти і виховання: Наук.-метод. збірник / За ред. О.Сухомлинської. – К., 1998. – С.21-24.
2. Крымский С.Б. Контуры духовности: новые контексты идентификации // Вопросы философии. -1992. -№12. –С.21-29.
3. Гордієнко А.Т. Аксиологічна драма ХХ ст. // Ціннісні орієнтації: Аналіз соціально-філософських концепцій заходу 80-90-х років. – К.: Наукова думка, 1995.- С.5-46.
4. Слостенин В.А., Чижаківа Г.И. Введение в педагогическую аксиологию: учеб. Пособие для студ. высш. пед. учеб. Заведений. –М.: Издательский центр « Академия», 2003. -192 с.
5. Степаненко І.В. Методологічна функція поняття «Духовність» // Практична філософія. -2003.- №3. –С.41-47.
6. Сухомлинська О. Цінності в історії розвитку школи в Україні // Цінності освіти і виховання: Наук.-метод. збірник / За ред. О.Сухомлинської. – К., 1998. – С.3-8.
7. "Этюды о В.А.Сухомлинском. Педагогические апокрифы" / Составление, предисловие, послесловие, комментарии, вступления к частям книги О.В.Сухомлинской: научно-популярное издание. –Харьков: «Акта», 2008. – 432 с.